

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ИҚТИДОРЛИ БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

Акрамова Н.Х

Тошкент амалий фанлар университети

“Психология” кафедраси талабаси

Аннотация

Мазкур мақолада замонавий жамиятда, хусусан, Ўзбекистонда иқтидорли болаларни аниқлаш, уларни қўллаб-қувватлаш ва таълим-тарбия жараёнидаги мавжуд психологик ҳамда ижтимоий тўсиқлар IMRAD методологияси асосида таҳлил қилинган. Оила ва мактаб ҳамкорлигидаги узилишлар, педагогларнинг иқтидорли ўқувчиларга нисбатан нотўғри стереотиплари ўрганилиб, муаммоларни бартараф этишнинг илмий-амалий ечимлари таклиф этилган.

Калит сўзлар: *иқтидор, девиант хулқ, ижтимоий интеллект, Учинчи Ренессанс, педагогик компетентлик, креативлик, оила психологияси, М. Карне назарияси.*

1. КИРИШ (Introduction). Бугунги кунда Ўзбекистонда барпо этилаётган демократик давлат ва фуқаролик жамияти халқимизнинг маънавий-руҳий дунёсини тўла ҳисобга олишни талаб этади. Юксак маънавият, ижтимоий адолатни ҳис этиш ва маърифатга интилиш азалий қадриятларимиз ҳисобланади. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек: **«Биз янги Ўзбекистонни барпо этишда, энг аввало, халқимизнинг, ёшларимизнинг маънавиятига, таълим-тарбиясига таянамиз. Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир»** [1].

Тарихимизга назар соладиган бўлсак, буюк аждодларимизнинг ҳаёти ва ижоди бунга яққол далилдир. Хусусан, Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш ғояси бежизга эмас. Юртбошимиз бу ҳақда шундай дейдилар: **«Биз Учинчи Ренессанс масаласини стратегик вазифа қилиб ўртага қўйдик ва уни миллий ғоя даражасига кўтардик. Биз мактабгача таълим ва мактаб таълими, олий ва ўрта махсус таълим тизими ҳамда илмий-маданий муассасаларни бўлғуси Ренессанснинг тўрт узвий халқаси деб биламиз»** [2]. Буюк мутафаккирларимиз ёшлигиданоқ ўз иқтидорларини намоён этиб, келажак авлод учун ибрат мактабини яратиб кетганлар.

Замонавий тадқиқотларда «иқтидор» тушунчаси кенг қамровли бўлиб, у нафақат академик билим, балки бадий, лидерлик ёки психомоторикадаги юқори

қобилиятларни ҳам ўз ичига олади. Мазкур мақоланинг мақсади – иқтидорли болаларнинг ижтимоийлашувидаги муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этишда педагог ҳамда ота-оналарнинг ҳамкорлик механизмларини такомиллаштиришдир.

2. МЕТОДЛАР (Methods). Тадқиқот жараёнида мавзуга оид илмий-назарий адабиётлар таҳлили, қиёсий таҳлил ва кузатиш методларидан фойдаланилди.

1. **Назарий таҳлил:** Хорижий олимлар (М. Карне, С. Линнемайер) ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг иқтидорлилик феноменига оид қарашлари ўрганилди.

2. **Ижтимоий-психологик кузатув:** Иқтидорли болаларнинг оила ва мактаб муҳитидаги хулқ-атвори, уларга нисбатан «қийин бола» тамғасининг қўйилиш сабаблари таҳлил қилинди.

3. **Педагогик диагностика:** Ўқитувчиларнинг касбий компетенцияси ва иқтидорли ўқувчилар билан ишлашдаги ёндашувларидаги тизимли камчиликлар ўрганилди.

3. НАТИЖАЛАР (Results). Таҳлиллар шуни кўрсатдики, иқтидорли болалар билан ишлашдаги асосий тўсиқлар қуйидаги йўналишларда намоён бўлмоқда:

3.1. Оиладаги нотўғри ёндашув. Қобилиятли бола кўпинча ота-оналар билан муносабатда қийинчиликларга дуч келади. Кўпчилик ота-оналар фарзандининг психологияси ҳақида етарли билимга эга эмас. Боланинг тинимсиз савол бериши, нарсаларни бузиб кўришга бўлган тадқиқотчилик интилиши ёки фақат бир фанга қизиқиб, бошқаларини четга суриши ота-оналарнинг ғашини келтиради. Натижада икки хил салбий кутб вужудга келади:

- Биринчи тоифа ота-оналар болани «китобга тушган қурт» деб камситадилар.
- Иккинчи тоифа эса болани ҳаддан ташқари эркалатиб, уй ишларидан озод қилиб, «даҳо» сифатида тарбиялайдилар. Психологларнинг таъкидлашича, иқтидорли болаларда атрофдагилардан фарқли жиҳатлардан кўра, умумийликлар кўпроқ бўлади ва уларнинг ахлоқий тарбиясига эътибор қаратиш муҳимдир [3].

3.2. Мактабдаги «девиант» ёрлиғи ва ўқитувчи компетентлиги. Энг жиддий муаммо – бу педагогларнинг иқтидорли болага нисбатан нотўғри муносабатидир. Кўпинча иқтидорли бола педагоглар томонидан «қийин» ёки девиант хулқли ўқувчилар қаторига киритилади.

- Ўқитувчилар иқтидорли ўқувчининг фаоллигини – беҳаёлик ва сурбетлик;

• Ўз фикрини исботлашга уринишини – ўқитувчи обрўсига путур етказиш деб баҳолайдилар. Етарли тайёргарликка эга бўлмаган ўқитувчилар бундай болаларни «ғалати» ёки «тентак» деб атаб, уларнинг оригинал ғояларини танқид остига оладилар [5]. Бу эса боланинг ўз қобилиятидан уялиб, ичига беркиниб олишига (интровертлашувига) олиб келади.

3.3. Ижтимоий муҳит ва тенгдошлар босими. Рақобат муҳити туфайли кўпчилик иқтидорли болалар синфдошлари томонидан ҳасад ва таъқибларга учрайдилар. Бу ҳолатда низони ҳал қилиш тўлиқ педагогнинг маҳоратига боғлиқ. Агар ўқитувчи синфда ижодий муҳит ярата олмаса, иқтидорли ўқувчи яккаланиб қолади.

4. МУҲОКАМА (Discussion). Юқоридаги муаммоларни ҳал этиш ва «Учинчи Ренессанс» пойдеворини яратувчи ёшларни тарбиялаш учун қуйидаги илмий-амалий ечимлар зарур:

4.1. Педагогик ёндашувни модернизация қилиш. М. Карне таъкидлаганидек, иқтидорли болалар билан ишлайдиган ўқитувчига қуйидаги талаблар қўйилиши лозим: юқори интеллект, кенг дунёқараш, ҳазил мутойиба ҳисси (истехзосиз), ижодий тафаккур ва махсус тайёргарлик. Ўқитувчи «билим берувчи» эмас, балки «йўналтирувчи» (фасилитатор) бўлиши керак. Мактаб психологлари ва ижтимоий ишчилар ўқитувчилар орасида тушунтириш ишларини олиб бориб, «фаол» болаларнинг аслида яширин иқтидор эгалари эканлигини англатишлари зарур.

4.2. Ижодий муҳитни яратиш усуллари. Хорижий тадқиқотчилар М. Карне, С. Линнемайер ва С. Дентонлар ижодий фаолликни қўллаб-қувватлашнинг қуйидаги усулларини тавсия этадилар:

- Ўқитувчи томонидан самимий муносабат ва ширин муомалани таъминлаш;
- Атроф-муҳитни интеллект ва қизиқувчанликни ривожлантирувчи янги стимуллар билан бойитиш;
- Оригинал ва ностандарт ғояларни рағбатлантириш;
- Муаммоли вазиятларни ечишда шахсий намуна кўрсатиш [6].

4.3. Оила институтининг роли. Юртбошимиз таъкидлаганларидек: «Дунёдаги ривожланган давлатлар тарихини кузатадиган бўлсак, уларнинг бундай юксак даражага эришишида, энг аввало, илм-фан ва таълимга қаратилган эътибор ҳал қилувчи омил бўлганини кўрамиз. Шу боис Янги Ўзбекистон оstonаси мактабдан бошланади, деб айтсам, ўйлайманки, бутун халқимиз бу фикрни қўллаб-қувватлайди» [4]. Ота-оналар моддий таъминот ортидан қувиб, фарзанд тарбиясини иккинчи планга туширмасликлари лозим.

5. ХУЛОСА (Conclusion). Хулоса қилиб айтганда, иқтидорли болалар – бу миллатнинг олтин захирасидир. Улар билан ишлашда анъанавий қолиплардан

воз кечиб, замонавий, инсонпарвар ва индивидуал ёндашувни жорий этиш талаб этилади. Агар биз бугун ўқитувчилар ва ота-оналар сифатида болаларимизнинг «ғалати» саволларига тоқат билан жавоб берсак, интизомсизлиги ортидаги ижодкорликни кўра олсак ҳамда уларни тўғри йўналтира олсак, эртага жамиятимизга янги Фаробий, Улуғбек ва Навоийларни тақдим этган бўламиз. Маънавиятни юксалтириш ва иқтидорни кашф этиш – болаликдан бошланиши шарт бўлган узлуксиз жараёндир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (References)

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2021. – 464 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон оstonаси мактабдан бошланади. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2021.
3. Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2020.
5. Ғозиев Э. Умумий психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010.
6. Karnes M.B., Linnemeyer S., Denton S. Differentiated Curriculum for the Gifted and Talented. – Reston, VA: Council for Exceptional Children, 2008.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони.